

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

Милян ВАНКУ

Филозофски факултет
Приштина

ЈУГОСЛОВЕНСКО-РУМУНСКА ДИПЛОМАТИЈА УОЧИ МИНХЕНСКОГ СПОРАЗУМА

Нема сумње да је 1938. година донела многе догађаје који су имали за последицу шестогодишње крвопролиће у другом светском рату. После многих разарања и жртава у том рату променила се карта света и створене су нове независне државе. Историчар који се данас осврће на те догађаје налази се у много повољнијем положају кад жели да их оцени по завршеном процесу него политичари који су учествовали у њима, мада често нису ни схватили далекосежност докумената које су потписивали. Наша жеља је да укажемо на ставове какве су у то време имале Југославија и Румунија, чланице савеза Мале Антанте и Балканског споразума, према међународним догађајима првенствено уочи Минхенског споразума,¹ а то у циљу да би се уклониле недоумице око тог фамозног догађаја.

Годину 1938. обележила су два крупна догађаја у међународним односима: аншлус Аустрије² и Минхенски споразум.³ Овом приликом се не желимо задржати и на другим догађајима, као што су на пример одобрење да се поновно наоружају реваншистичке и ревизионистичке државе⁴ Бугарска и Мађарска, или на

¹ М. Ванку, *Став владе Милана Стојадиновића према Минхенском споразуму*, Зборник радова *Ceskoslovensko a Juhoslavia*, Бртислава 1968, 325—340.

² М. Wanku, *La politique de la Yougoslavie a l'egard de l'annexion de L'Atriche*, *Studia Balcanica*, Sofia 1971, Vol. IV, 67—97.

³ М. Ванку, *La politique de gouvernement yougoslave a l'egard de l'anschuls et de l'accord de Munich en 1938*, *Studia Balcanica*, Sofia 1973, Vol. VII, p. 217—231.

⁴ М. Ванку, *La lutte de la Petite Entente contre le revisionnisme et le revanchisme 1920—1938*, *Revue des etudes sud-est europeennes*, București 1967, T. XIV, № 3, p. 425—438.

одступању од многих међународних уговора који су произишли из версајског система мировних уговора. Све се то може пратити у оквиру европске политике у којој су југословенска и румунска дипломатија биле периферне.

У јануару 1938, председник југословенске владе и министар иностраних послова Милан Стојановић посетио је Немачку са циљем да осигура благонаклоност Немачке према Југославији у неком будућем ратном сукобу. Стојадиновић је пре поласка у Немачку одржао саветовања с румунским министром иностраних послова Истрате Мическуом који је посетио Београд 11. јануара приликом свог путовања у Женеву. Мическу је 17. јануара обавестио своју владу о разговорима које је водио са Стојадиновићем пред његову предстојећу посету Немачкој: „Како ћу прецизирати по свом повратку, господин Стојадиновић је изјавио да Југославија неће више бити инструмент авант-гарде Француске, да не може и други пут да се ослони на срећу и да би као искрени пријатељ више волео за своју земљу као и за нашу земљу да будемо уједињени и да оставимо утисак снаге која ће се клонити учешћа у неком будућем сукобу, тј. да оставимо утисак силе која ће сачувати неутралност тако потребну и Румунији и Југославији да би се очувало одговарајуће унутрашње стање... У погледу односа Чехословачке према Немачкој, а у вези с посетом господина Стојадиновића Берлину, он је с једне стране желео да сазна мишљења господина Бенеша и господина Крофте о овој посети, а са друге стране да чује о оптимизму господина Бенеша у односу на Немачку. Прелазећи на питање стања у Балконском споразуму, господин Стојадиновић је изјавио безрезервну жељу да иде руку под руку с Румунијом.“⁵

Стојадиновић се састао с Хитлером у Берлину 17. јануара 1938. и том приликом изјавио да „Краљевина Југославија неће приступити никаквом блоку и да неће примити никакве обавезе противу Немачке“. Изразио је пуно задовољство гледиштем Немачке у односу на југоисточну Европу и изнео Хитлеру узајамне економске интересе и симпатије које се све више испољавају између двеју земаља. „Југославија сматра аустријско питање као чисто унутрашњу ствар немачког народа, а у питању Хабсбурга заузима истоветно гледиште као и Немачка“.⁶ То је Хитлеру било довољно да би остварио планове за окупацију Аустрије пошто више није страховао од било каквих сметњи са југословенске стране. Стојадиновић је по повратку у Београд обавестио

⁵ AD MAE București, F. 71, Dos. speciale, Vol. 300, p. 76—80, Istrate Micescu din Geneva, № 6 din 17 ianuarie 1938, Externe București, Pentru M. S. Regele și D. I. Președinte al Consiliului.

⁶ А СФРЈ Београд, Ф 9-МС-А, ф24, Личне белешке Александра Цинцар-Марковића за архиву др Стојадиновића; пријем председника владе др Стојадиновића код канцелара Рајха Хитлера 17. јануара 1938; ДГФП, Серија Д, Вол. II, стр. 222—229; Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт — Југославија између два рата*, Буенос Аирес 1963, 497—503.

румунску владу о свом боравку у Немачкој. У погледу Балкана, Хитлер га је уверавао да Немачка на том подручју не прати ништа друго сем немачких економских интереса. Маџарској ће саветовати да среди своје односе с Југославијом и Румунијом, а што се тиче Чехословачке изјавио је да жали што Бенеш није следио пример маршала Пилсудског како би се постигли нормални односи између двеју држава и да ће у сваком случају тражити бољи положај за немачку мањину. У погледу аншлуса нема потребе да пожурје пошто је то ствар немачког народа, па кад се то буде збило, он неће тражити ничије мишљење за оно што треба да уради.

Румунски посланик у Београду Кадере закључио је на крају разговора са Стојадиновићем да је Стојановић регистровао успехе на економском и политичком пољу, да ће Југославија морати да прихвати неизбежан аншлус, са најконкретнијом превлашћу Берлина над Римом и удаљавањем од Париза, али још увек није било добро разјашњено ново политичко стање.⁷

Ускоро после Стојадиновићеве посете, Немачка је окупира-ла Аустрију, а догађај је познат као „Операција Ото“.

Нацистичке окупационе трупе ушле су у Аустрију 12. марта 1938. и аншлус је био извршен. Хитлер је и овог пута ставио свет пред свршен чин, а Аустрија је постала део немачког Трећег Рајха.

Да би паралисао Чехословачку, Геринг је 11. марта увече изјавио чехословачком посланику у Берлину у своје и фирерово име да Немачка нема никаквих непријатељских намера према Чехословачкој, него ће напротив наставити политику приближавања Прагу ради попуштања затегнутости. Чехословачки министар иностраних послова Крофта је уверавао немачког посланику у Прагу Ајзенлора да Чехословачка неће предузети ништа што би могло изазвати Немачку. С друге стране, чехословачки посланик у Лондону посетио је Ванистрата да би добио обавештења шта ће предузети Велика Британија у односу на догађаје у Аустрији. Одговорено му је да се „налазимо пред свршеним чином“, под чим се подразумевало да Велика Британија неће предузети ништа. Чехословачки посланик у Паризу Осуски није имао коме да се обрати пошто је Француска била без владе. Блум је изјавио да ће енергично протестовати уколико буде успео да образује владу.

Према одговору Лондона и немоћи Париза, Крофта је закључио да ни Мала Антанта не треба предузимати било шта. Немачка би могла сматрати изазовом чак и најобичнији протест, а њиме се не би ништа постигло.⁸

⁷ Arhivele Statului București, F. C.R., Dos. 117/938, Legațiunea din Belgrad, telegramă descifrată № 251, din 29 ianuarie 1938, Externe București.

⁸ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 300, p. 91—92, Legațiunea din Paris, telegramă descifrată, № 625 din 12 martie 1938, Externe București.

После саветовања са својим савезницима, румунска влада је обавестила сва представништва у иностранству: „Сагласна са свим својим савезницима, румунска влада разуме да је потребно да сачува мирно држање према догађајима у Аустрији. Питање аншлуса, Румунија није никад сматрала за локално питање, него га посматра као европски проблем који у првом реду зависи од ставова великих сила. Овакво гледиште је стално било прихваћено у оквиру Мале Антанте, у сагласности са Југославијом и Чехословачком које су непосредно заинтересоване као земље суседи са Аустријом. Према обавештењима којима располаже последњих дана, румунска влада указује на то да је Чехословачка примила гаранције од Немачке да нема намеру да предузме непријатељска акта према њој. Чехословачка влада верује у искреност ове изјаве и чврсто је одлучила да са своје стране не предузима ништа што би могло изазвати Немачку. Југославија је сигурна да ће Немачка поштовати њене границе и зато је одлучна да се не покреће. Стога није тренутак да наша влада предузима било какву иницијативу, или да и у најмањој мери мења свој став.“⁹

После спроведеног аншлуса, југословенски посланик у Анкари Аџемовић је известио Стојадиновића о ставу Турске, савезнице из Балканског споразума: „Ружди Арас сматра да је аншлус свршен чин, али да му се последице не могу предвидети. Немачка ће остати мирна годину дана, а њено даље држање зависиће од става Пољске. У сваком случају ово је опомена за балканске државе, о чему треба говорити на идућем састанку Балканског пакта у Букурешту. Несрећност Русије је велики минус у одржавању европске равнотеже. Извесне личности блиске Ататурку сматрају аншлус етапом немачког Dřang nah Osten. Ово их забрињава. Гали (италијански посланик у Анкари — прим. М. В.) отворено изјавио да Италија предпоставља Аншлус уз њен пристанак него ли обратно. Мађарски посланик поверљиво дошапнуо да је Аншлус нада за Мађарску.“¹⁰

Чехословачка штампа је с великим занимањем пратила окупацију Аустрије, а сви листови су наглашавали да је Чехословачка свесна тог чина и да посматра развој догађаја због своје одлуке да сачува независност без икаквог ризика. Листови су настојали да умире јавност, наглашавали да Чехословачка није наоружана, да је примила сигурна уверавања од Немачке како она „нема намеру да нападне Чехословачку“. Неки листови су истицали да „Чехословачка није Аустрија“ и да „треба предузети све ради одржавања мира у границама части и апсо-

⁹ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 300, p. 124, Circulara către toate legațiunile, telegramă cifrată, № 15645 din 16 martie 1938, semnat Comnen.

¹⁰ ДА ССИП Београд, Ф АП, ф 29, дос. IX, Б. Аџемовић из Анкаре Министарству иностраних послова Београд, шифр. тел., стр. пов. бр. 43 од 13. марта 1938.

лутне наше суверености. Али ако... боље је да и не изговоримо... онда ћемо бранити сваку стопу земље наше домовине до последње капи крви. Имамо војску на коју се можемо ослонити. Чехословачка није Аустрија."¹¹

Међутим, после Аустрије била је на реду Чехословачка; то је Хитлер предвидео на конференцији од 5. новембра 1937. Анексија Чехословачке представљала је други нужан корак у извршавању нацистичког програма за тзв. обезбеђивање будућности Немачке. Ускоро после аншлуса Аустрије били су већ готови планови за напад на Чехословачку. Хитлер је 22. априла с Кајтелом разматрао план операција против Чехословачке под називом „Грин“; тада је била отворена пролетња криза Чехословачке. Кајтел је 20. маја обавестио Хитлера да ће планови операције „Грин“ моћи да ступе на снагу за све родове војске најкасније 1. октобра 1938. године.¹² Тада су се Чехословачка и њени савезници могли уверити да нацистичка јемства из марта 1938. не вреде ништа, да су то биле најобичније лажи које су Немачкој добро послужиле да би мирно извршила аншлус Аустрије без икаквог узнемирења са стране. Чехословачки савезници предузели су разне дипломатске потезе да би се сами уверили или убеђивали саговорнике како су њихови ставови исправни уколико би дошло до оног најгорег. Милан Стојадиновић је 14. априла 1938. доставио своје мишљење Василију Протићу, југословенском посланику у Прагу: „У погледу наших односа и обавеза према Чехословачкој као и односа немачко-чехословачких желим да Вас потсетим на две ствари:

1. Наш став према Чехословачкој Републици тачно држати се датих обавеза. Ништа преко њих, ништа испод њих, ништа испод њих. У том погледу дао сам и званичну изјаву прошлог месеца пред Сенатом одговарајући на једно питање сенатора Анђелиновића што Вам је уосталом познато.

2. Савет Мале Антанте у своме записнику о седницама одржаним 1. и 2. априла 1937. године у Београду у тачки 6, где је реч о односима између Чехословачке и Немачке, изјавио своје задовољство да се атмосфера у односима између Чехословачке и Немачке поправља. На крају записника стоји од речи до речи: „Која атмосфера оправдава наду да ће се ускоро доћи до једног дефинитивног споразума између ових двеју земаља ради уређења њихових односа и доброг суседства, чему Стални Савет не само даје свој пристанак него га са своје стране још анкуражира“. Према томе, Југославија и Румунија су још пре више од годину дана изричито саветовале Чехословачкој Републици да се споразуме са немачким Рајхом, а нису јој чиниле обећања, која после не би могле да испуне. Као тривијално и искрени при-

¹¹ Arhivele Statului București, F. M. P. N., Presa externa, Dos. 571, 14 martie 1938.

¹² М. Ванку, *Мала Антанта*, 219—223.

јатељи Чехословачке ми јој никада нисмо могла саветовати други пут, него пут споразума исто онако као што смо и ми тим путем пошли у нашим односима према Италији и Бугарској.¹³

Румунски посланик у Атини Филоти је 30. априла обавестио румунску владу о размишљањима турског министра иностраних послова Ружди Араса у вези са Чехословачком кризом: „Главни разлог немира остаје још увек проблем Чехословачке. Тефик Русту Арас верује да би давање једне широке административне аутономије немачкој мањини могло задовољити Рајх само за тренутак али неће коначно одстранити његову интервенцију и опасност од општег пожара. Држање Пољске у овом питању погоршава стање.“¹⁴ Турски министар је неколико дана касније (11. маја) разговарао с румунским послаником у Анкари пред свој полазак за Београд и изјавио да би лагано комадање Чехословачке било кобно за Чехе. Сматрао је да би се Чеси могли споразумети да склопе унију са Словачком и Мађарском и тако сачине блок од 20 милиона људи који би заједно с Балканским споразумом представљао значајан чинилац у средњој Европи. „Да би се могао саставити један сличан блок потребно је много еластичности и уступака колико од стране Чеха толико и Мађара. Посао доста тежак за остварење, али не и немогућ с обзиром на то да нужности често форсирају отпоре.“¹⁵

Стални савет Мале Антанте заседао је 4—5. маја 1938. у Синаји. Стари савез је већ одавно био пољуљан тако да само што се није распао. Комнен, Крофра и Стојадиновић, министри иностраних послова Савеза, имали су много тога да кажу један другом, да пребаце један другом многе ствари и да се међусобно окриве за пропаст Савеза. Њихови односи били су такви да је изгледало као да су се нашала три представника из супротних и непомирљивих табора, а не три представника једног савеза пријатељских земаља. Оптуживања су била узајамна. Немачка влада је била обавештена о држању Комнена и Стојадиновића у погледу судетског питања и о осталим грзавицама међу савезницима. Нацистима је било још лакше да врше све јачи притисак на Чехословачку кад су сазнали о ставу Југославије и Румуније према савезници Чехословачкој.¹⁶

¹³ ДА ССИП Београд, Ф. ЛП, ф 1, дос. 1/10 — Немачка 1938, М. Стојадиновић краљевском посланику у Прагу В. Протићу, стр. пов. бр. 842 од 14. фебруара 1938.

¹⁴ AD MAE București, F. 71, Vol. 9, *Intelegerea balcanică 1938*, p. 235—238, *Legatiunea română la Atena*, tel. descifrată, № 828 din 30 aprilie 1938, *Externe București*, semnat Filoti.

¹⁵ AD MAE București, F. 71, Dos. speciale, Vol. 300, p. 360, *Legatiunea regală a României la Ancara Excelentiei sale Domnul N. P. Comnen, Ministru afacerilor străine București*, 11 mai 1938.

¹⁶ AD MAE Paris, Serie, Z, Carton 846, Dos. 10, p. 100—102, *Corbin de Bucarest à Georges Bonnet Paris*, le 5 mai 1938; М. Ванку, *Мала Антанта*, 233—236.

Приликом проласка кроз Југославију, румунски министар иностраних послова Комнен је 18. маја дао упутства румунском посланику у Београду Кадереу да југословенској влади пренесе његов разговор који је о чехословачком питању водио с француским министром иностраних послова Жорж Бонеом: „Др Боне је поново питао да ли би Румунија била расположена да посредује у корист Чехословачке у случају немачког напада. Комнен је одговорио да Румунија сачињава део комплекса савеза који је спречава да испољи ставове који не би били у сагласности са њеним савезницима. Сигурно је да Пољска у садашњем тренутку не би била сагласна с посредовањем Румуније у корист Чехословачке. Постоји вероватноћа да ни Балкански споразум не би благонаклоно гледао на слично посредовање. Тако би један издвојен румунски покушај имао као последицу неслагање свих њених садашњих савезника, а без икакве користи за Чехословачку зато што, будући да би била нападнута од Бугарске и Маабрске, Румунија би се нашла непокретна, СССР у својој данашњој ситуацији не би могао да буде користан, него чак спречен од једне могуће немачко-пољске акције. Напуштање савезника водило би неминовном слабљењу отпора против сила које теже агресивној акцији према југоистоку Европе.“¹⁷

Кадере је 20. маја пренео Стојадиновићу Коменов разговор с француским министром Бонеом и британским министром Халифаксом, „Господин Стојадиновић се у свему сложио с гледиштем које је Ваша екселенција подржала у разговорима са господином Бонеом у вези са питањем француског министра иностраних послова да ли би Румунија била расположена да посредује у корист Чехословачке у случају немачког напада.“ Кадере је затим обавестио Комнена да је Стојадиновић показао интересовање за већу ангажованост француског и енглеског капитала у Југославији, о чему је и Комнен разговарао с Халифаксом и Бонеом, тј. у вези са већим ангажовањем Енглеске и Француске на економском пољу у средњој и источној Европи.¹⁸

Кадере је потом 26. маја известио Комнена о Стојадиновићевом говору приликом генералног заседања Берзе, чији је иначе председник. Рекао је да је Стојадиновић изразио симпатије према чехословачком народу и да се нада да ће Чехословачко руководство наћи мирно решење за стање које јој је наметнуто околностима. Председник југословенске владе је добио уверавања да се Маџарска неће уплитати захваљујући пакту Мале Антанте. Председник југословенске владе потврђује јасно одређен став Југославије у случају да Немачка сама покуша да

¹⁷ AD MAE Bucuresti, F 71, Dos. speciale, Vol. 300, p. 391—393, Legatiunea româna din Beograd, Instructiunile primite de la Comnen in ziua de 18 mai 1938, № 1593/2.

¹⁸ A DMAE Bucuresti, F 71, Dos. speciale, Vol 300, p. 394, Legatiunea română din Belgrad, № 1594, 20 mai 1938, Externe Bucuresti, semnat Cadere.

силом реши проблем. Према Стојадиновићу, нико у Југославији не би могао да предузме одговорност „да гурне домовину у самоубиство за љубав најбољег брата“.¹⁹

Као и у време кампање за аншлус Аустрије, Немачка се сада у односу на Чехословачку живо интересовала какви ће бити ставови њених савезника из Мале Антанте, Југославије и Румуније, у тренутку кад буде решавала судетско питање. Геринг је у вези са тим разговарао с румунским послаником у Берлину Буваром. Њега је највише интересовало да ли ће Румунија дозволити совјетским групама да пређу преко њене територије. Румунски посланик је обавестио своју владу 30. маја да је Герингу предочио да Румунија неће моћи да спречи прелаз авијације преко своје територије на висини од 3—4 хиљаде метара. На Герингово питање шта ће Румунија учинити ако Совјетски Савез буде тражио прелазак трупа преко њене територије, Бувара му је одговорио како је убеђен да „Румунија то неће одобрити ни у ком случају јер је она сагласна с Пољском и да, према ставу Пољске, то доказује да њена целокупна политичка линија иде на непосредно одбијање сличног проласка.“²⁰

У драматичним данима чехословачке пролетње кризе, румунски посланик у Прагу Раду Крутезеану је имао већи број разговора с чехословачким руководиоцима. Уверавао их је у име румунске владе да ће Румунија помоћи савезници Чехословачкој ако је нападну нацисти. Свакако је најинтересантнији био разговор између чехословачког министра иностраних послова Камила Крофте и румунског посланика. У њему су изражени јасни ставови обеју влада и стога ћемо га пренети у целости. Крутезеану је обавестио своју владу 31. маја о том разговору: „Имајући у виду пријатељство румунске владе и позивајући се на разговор који је Ваша Екселенција водила прошлих дана са господином Веверком, он не сматра да је ова информација реална. Ипак сматрам за потребно да као старом пријатељу наше земље скренем пажњу на то да би тако категоричан став са Ваше стране у садашњим околностима представљао за нас тежак ударац који би неминовно повукао нов немачки притисак на нас. Такав гест би се овде одразио утолико болније уколико би био учињен у спреси са земљом чије непријатељско држање према нама у садашњим условима иде дотле да се солидарише са Мађарском у погледу њених намера у односу на Словачку. Ја сам одговорио господину Крофти да ни ја не верујем да румунска влада намерава да јавно изјави како неће никад и ни у каквим околностима дозволити прелазак сов-

¹⁹ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 301, p. 104, *Legatiunea română la Belgrad*, № 1699/2, 26 mai 1938, Externe București, semnat Cadere.

²⁰ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 301, p. 133, *Legatiunea română din Berlin*, tel. descifrată № 32428, din 30 mai 1938, Externe București, semnat Djuvara.

јетских трупа преко своје територије. А то све ради наше жеље да избегнемо било шта што би могло ослабити међународни положај Чехословачке, да не ризикујемо да се било чим погоршају добросуседски односи које желимо сачувати са Совјетима и, најзад, да не бисмо унапред и непотребно предодредили будућност, него препустимо да се све одвија у зависности од ситуације у датом тренутку. То међутим не значи — што Ви знате исто тако добро као и ја — да је сагласност румунске владе за евентуални прелазак руских трупа преко њене територије унапред обезбеђена, и да илузије о томе, које можда постоје код Вас, имају основу (подвучао М. В.) Штавише, кад већ говоримо без икакве резерве, рећи ћу Вам да ме наша досадашња искуства, не баш пријатељско држање совјетске владе према Румунији, страх од комунистичког утицаја, те опште расположење јавног мњења приморавају да лично сматрам како је једна таква сагласност веома тешко изводљива. Познати су ми сви Ваши мотиви и разумем их у потпуности. Желим да Вам кажем исто тако отворено да чак ни ми не желимо — бар што се тиче одговорних кругова — ефективну подршку руске војске. Оно што ми желимо, то је да ова ствар остане у тајности и да евентуално војно присуство Совјета успори тежње Рајха. Уверени смо да оног тренутка кад би Румунија то одбила, ништа не би могло зауставити немачки притисак на нас (подвучао М. В.) Осврћући се затим на разговоре које је о овом питању водио прошле године са господином министром Антонескуом, господин Крофта ми је рекао да је тада стекао утисак како смо били спремни да размотримо могућност пристанка да руске трупе пређу преко наше територије у замену за Бесарабију. У разговорима с Литвиновом, овај му је рекао да би био расположен да разматра такву трансакцију с обзиром на то да совјетска влада подразумева да питање Бесарабије треба оставити отворено као јемство против евентуалног прогерманског режима у Румунији.²¹

За време пролетње кризе у Чехословачкој 1938, румунска влада се консултовала и са другим заинтересованим владама око помоћи Чехословачкој у случају немачког напада, па и са југословенском владом. Председник југословенске владе Стојадиновић обавестио је 9. јуна о томе југословенско посланство у Лондону: „Поводом вести да је румунска влада изјавила Енглеској и Француској како ће Румунија на случај рата због Чехословачке стајати на њиховој страни у погледу војне помоћи, Комнен је ово енергично демантовао у разговору са нашим послаником. Напротив, Комнен тврди да је изјавио да Румунија припада савезу држава Мале Антанте и Балканског споразума

²¹ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 301, p. 147—150, Legatiunea română la Praga, № 1424 din 31 mai 1938, Externe București, semnat Crutuzescu.

и да би за случај рата заузела положај заједно и споразумно само са својим савезницима.²²

У мају 1938, у Женеви су вођени разговори између бриганске и совјетске владе о нападу Немачке на Чехословачку. Совјетски комесар за иностране послове Литвинов изјавио је лорду Халифаксу да је совјетска влада спремна да изврши своје обавезе према Чехословачкој уколико их изврши и Француска. О овим разговорима је 31. маја била обавештена и француска влада.²³

На Југославију и Румунију је вршен притисак да наговоре Чехословачку да попусти у судетском питању и испуни захтеве судетских Немаца. У томе је нацистима помагао и лично Невил Хендерсон, британски амбасадор у Берлину. Он је обавестио Липског, пољског амбасадора у Берлину, да је утицао на румунског и југословенског посланика да наговоре своје владе да изврше притисак на чехословачку владу како би попустила у судетском спору. Уз то је рекао Липском да је овај корак учинио на личну одговорност без знања своје владе.²⁴ О Хендерсоновом потезу, Стојадиновић је обавестио југословенско посланство у Лондону 23. јула 1938: „Хендерсон изјавио нашем посланику у Берлину да због чехословачког питања енглеска влада забринуто гледа на ситуацију и сматра је врло озбиљном. Главне тешкоће долазе од Бенеша који упорно настоји што више изиграти захтеве судетских Немаца. Енглеска чинила озбиљне опомене како у Прагу тако и у Берлину. Међутим, по мишљењу енглеском, Француска у том погледу недовољно је активна у Прагу. Хендерсон верује да Хитлер још увек искрено жели решење спора мирним путем, али ако Бенеш не води рачуна о основним захтевима судетских Немаца, на своју руку спроведе Закон о мањинама, рекација која би се у том случају појавила од стране судетских Немаца изазвала би неминовно Немце ширих размера што би најзад принудило Немачку на оружану интервенцију. Инсистирајући даље код Француске да и она са своје стране енергичније утиче на Бенеша, Енглеска ће предложити, како је рекао Хендерсон, и плебисцит у судетским крајевима само да би спречила рат. Поред тога, Хендерсон изјавио нашем и румунском посланику како верује да би се у решењу питања мирним путем допринело отвореном изјавом наше и румунске владе Бенешу да би могао рачунати на помоћ Југосла-

²² ДА ССИП Београд, Ф ЛП, ф 1, дос. I/6 — Мала Антанта 1938, М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, пов. бр. 11640 од 9. јуна 1938.

²³ AD MAE Paris, Serie Z, Carton 846, Dos. 8, № 140, Secret № 585, le 5 juin 1938, Son Excelente Monsieur Georges Bonnet, Ministre des Affaires Etrangères.

²⁴ А. Ванку, *Мала Антанта*, 247—248.

вије и Румуније у случају неизазваног оружаног сукоба са Немачком по овом питању.²⁵

Румунски министар Комнен је 14. и 16. августа водио разговоре с немачким послаником у Букурешту Фабрицијусом, који је упознао румунску владу с Хитлеровом претњом како неће дуго чекати да Чехословачка прихвати захтеве судетских нациста: „Уколико Немачка буде принуђена да предузме мере против Чехословачке, он се нада да ће Француска бити довољно паметна да не интервенише. Ако Француска то ипак учини, онда ће она бити та која ће сносити одговорност за катастрофу.“²⁶ Немачко Министарство иностраних послова упознато је циркуларним писмом са овом Хитлеровом претњом Чехословачкој све владе држава са којима је Рајх имао дипломатске односе. На последњем заседању Мале Антанте 21—22. августа 1938. на Бледу, Стојадиновић и Комнен су упознали Крофта са овом претњом, на шта им је он рекао да је Немачка бесна што је претрпела пораз 21. маја, али да и поред велике кризе још увек постоје изгледи да се избегне оружани сукоб. Крофта је то образложио чињеницом да Немачка још није потпуно спремна за рат пошто нема довољно способних кадрова, нема довољно примарних сировина, па се војска, индустрија и финансије противе рату, за који се иначе залажу нарочито Хес и Химлер. Бројни државници су убеђени да рат не би било могућно локализовати и да ће Француска, Русија и Енглеска сукцесивно прискакати у помоћ Чехословачкој. Поред тога, судетски Немци су свесни чињенице да би се рат најпре водио на њиховој територији и да би настао невиђен покољ јер је чешко становништво веома раздражено. Чехословачки министар сматра да кампања преко штампе која се води последњих недеља и војни маневри на границама Чехословачке теже да натерају Чехословачку да се одрекне савеза са Француском и Русијом, и тврди да је Чехословачка спремна да иде у попуштању све до тачке у којој њена независност као слободне државе не би била стављена на коцку. Крофта на крају каже: „Председник Бенеш је пре 15 дана изјавио немачком министру у Прагу господину Ајзенлору да је искрено спреман да постигне споразум с Немачком. Међутим, та изјава није оставила никакав утисак тако да господин Бенеш није у том смислу примио никакав одговор из Берлина.“²⁷

²⁵ ДА ССИП Београд, Ф ЛП, ф 2, дос. I/13 — Велика Британија 1938, М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, стр. пов. бр. 1472 од 23. јула 1938.

²⁶ Arhivele Statului București, F. C.R., Dos. 153/1938, p. 1—8, Nota confidențială, Bled august 1938; А СФРЈ Београд, ф. 24, Стојадиновићеве личне белешке са заседања Сталног савета Мале Антанте на Бледу 21—22. августа 1938; AD MAE București, F. 71, Dos. speciale Vol. 302, p. 147—150, Nota, convorbiri Comnen — Fabricius, 14—16 august 1938.

²⁷ Arhivele Statului București, F. C.R., Dos. 153/1938, p. 1—8, Nota confidențială, Bled august 1938; М. Стојадиновић, *нав. дело*, 495.

Летња криза у Чехословачкој завршила се мирно препуцавањем преко дипломатија. Било је очевидно да Немачка још није била спремна за рат, као што је закључио чехословачки министар Камил Крофта на последњем заседању Мале Антанте на Бледу 21—22. августа, мада је Хитлер жарко желео да уништи Чехословачку. Немачка влада је била обавештена да ће Совјетски Савез притећи у помоћ Чехословачкој. Немачки амбасадор у Москви Шуленберг је разговарао о судетском питању 22. августа са Литвиновом, који му је потврдио да је Совјетски Савез обећао Чехословачкој да ће јој пружити помоћ и да ће одржати дату реч.²⁸ Овакво упозорење из Москве свакако је утицало и на ратнохушкачке кругове у Берлину да не започну рат пошто Чехословачка неће бити препуштена сама себи.

Почетком септембра 1938, Чехословачка је ушла у тзв. јесењу кризу, која се потом завршила насилним отцепљењем дела чехословачке територије по Минхенском споразуму закљученом 29—30. септембра између великих сила Француске, Велике Британије, Италије и Немачке. Још почетком месеца су све очи биле упрте у Нирнберг, где се од 6. до 12. септембра одржавао збор нациста, одакле се очекивало да ће Хитлер решити питање рата или мира. Сада су сви учесници почели да откривају карте, а дипломатски канали су дејствовали пуном паром. На заседању Друштва народа од 12—30. септембра, у Женеви се нашао велики број дипломата, међу којима првенствено министри иностраних послова. Они су водили међусобне преговоре и разговоре око судетског питања, помоћи Чехословачкој, питања рата или мира, и слично. Румунска дипломатија је била презаузета; министар Комнен је водио многе разговоре са заинтересованим дипломатима у вези с прелазом совјетских трупа преко румунске територије у случају немачког напада на Чехословачку. Комнен се тако састао 12. септембра са француским министром иностраних послова Бонеом и објаснио му географске потешкоће око прелаза совјетских трупа преко румунске територије, као и пољске и југословенске разлоге за помоћ Чехословачкој. Боне се уздржао од било каквих сугестија у том погледу и изјавио да је њихов став дотад коректан.²⁹ Комнен је истог дана разговарао о истом питању са совјетским министром Литвиновом.³⁰ Сутрадан 13. септембра разговарао је и са турским министром иностраних послова Ружди Арасом, као и са шефом

²⁸ AD MAE Paris, Serie Z, Carton 864, Dos. 8, p. 45—46, M. Corbin à M. Bonnet, № 3057—59, Moscou 22 septembre 1938.

²⁹ AD MAE București, F. 71, Dos. speciale, Vol. 302, p. 134—135, DI. Comnen de la Geneva Externe București, tel. descifrată № 54762, 12 septembrie 1938; Arhivele Statului București, F. C.R., Dos. 145/938, p. 12, Comnen Externe București, tel. cifrată.

³⁰ AN MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 302, p. 367—370, Ministru Comnen de la Geneva Externe București, tel. descifrată № 11, 12 septembrie 1938.

југословенске делегације при Друштву народа, који су сматрали да је Чехословачка веома погрешила што је објавила опадно стање у пет округа.³¹ Румунска влада је 12. септембра доставила окружницу свим румунским представништвима у иностранству поводом вести да је Румунија дозволила прелазак совјетским трупама преко своје територије ради помоћи Чехословачкој, наводећи да су те вести лажне и да у том погледу не постоје никакви споразуми или преговори.³² Румунска влада је о томе известила и југословенску владу 14. септембра, о чему је председник владе Стојадиновић обавестио југословенско посланство у Лондону.³³ Комнен је такође разговарао и са француским државником Едуардом Ериоом неколико дана касније и поновио оно што је већ рекао Бонеу и Бонкуру. Нагласио је да Румунија не може ићи преко својих обавеза, и то у сагласности с Југославијом, Пољском и државама из Балканског споразума, поготову зато што Француска и Чехословачка имају другачије мишљење у погледу наоружања Румуније. У вези са тим се већ жалио француском министру Бонеу, па је овај обећао да ће посредовати код надлежних органа. Ерио је приметио да ће доћи дан кад ће Румунија морати да бира између Русије и Немачке.³⁴

Према развоју догађаја који су се односили на судетско питање, румунски министар Комнен је у Чемберленовом путовању у Берхтесгаден видео легализацију присаједињења Судета Немачкој. Из Прага су му стигле вести да је „чехословачка влада одлучна да пружи отпор умирући сигурно, али херојски.“³⁵ У разговорима с разним делегацијама у Женеви, Комнен је схватио да постоји и опасност од ревизије граница за државе које су новоформиране или проширене после првог светског рата, што је представљало велику опасност за земље Балканског споразума и Пољску. Он је упозорио румунску владу на опасност од ревизије мировних уговора и предложио да земље Балканског споразума и Пољска скрену пажњу Паризу и Лондону да ће се они свим силама солидарно одупрети било каквој територијалној ревизији.³⁶ Такође је обавестио своју владу о крајње опасном пољском захтеву у односу на Чехословачку и о подршци

³¹ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 302, p. 384, Ministru Comnen de la Geneva Externe București, tel. descifrată № 13, 13 septembrie 1938.

³² Arhivele Statului București, F C. R., Dos. 145/938, p. 11, Circulară catre toate legatiunile, tel. cifrata № 54492 din 12 septembrie 1938, semnat Barcianu.

³³ ДА ССИП Београд, Ф ЛП, ф 1, дос. I/6 — Мала Антанга 1938, М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, стр. пов. бр. 1827 од 14. септембра 1938.

³⁴ AD MAE Bucuresti, F Mica Intelegere, Vol. 2, p. 355, Comnen de la Geneva Externe Bucuresti, tel. descrifrata № 23 din 15 septembrie 1938.

³⁵ Arhivele Statului București, F. C.R., Dos. 145/938, 145/938, p. 14, Comnen de la Geneva Externe București, tel. cifrată, 15 septembrie 1938.

³⁶ Arhivele Statului București, F C.R., Dos. 145/938, p. 15, Comnen de la Geneva Externe București, tel. cifrată, 16 septembrie 1938.

Пољске у вези с припајањем Словачке Мађарској, па је затражио да влада скрене пажњу Варшави и пољском министру иностраних послова Јозефу Беку да „Румунија не би могла одобрити територијалну ревизију која би водила ка повећању територије, снага и престижа Мађарске“.³⁷ О томе је и југословенски војни изасланик у Букурешту разговарао с начелником румунског Генерал-штаба, који је изјавио да прелазак совјетске армије преко румунске територије није у сагласности с пољско-румунском конвенцијом и да стога не долази у обзир, али што се тиче ратног материјала, у интересу је Румуније да Чехословачка као савезник ојача па било са које стране он долазио, али Румунија не би никад пристала да тај материјал шаље Коминтерна као у случају Шпаније.³⁸ С друге стране, југословенска влада је била обавештена из Рима да ће Совјетски Савез зацело интервенисати у случају немачког напада на Чехословачку. Под утицајем јавног мњења, Бек би могао пасти а Пољска ући у рат против Немачке. Што се тиче Југославије, у совјетској амбасди у Риму влада уверење „да југословенска влада буде дебордирана и принуђена да ступи на страну непријатеља Немачке.“³⁹

Оно што је највише забрињавало југословенску и румунску владу било је питање шта ће учинити Мађарска у судетском спору, јер уколико она нападне Чехословачку, Југославија и Румунија би аутоматски ушле у рат према слову уговора Мале Антанте, па су обе земље разним дипломатским каналима настојале да спрече Мађарску да уђе у рат. Потребно је напоменути да су Мала Антанта и Балкански споразум у августу 1938. признали Мађарској и Бугарској равноправност у наоружању. Такође је између Мађарске с једне стране и Румуније и Југославије с друге стране постигнут споразум о мањинама. Међутим, мађарска влада није хтела да преузме било какве обавезе у погледу мањина у односу на Чехословачку, о чему је мађарски министар иностраних послова Кања почетком септембра 1938. обавестио румунског и југословенског посланика у Будимпешти.⁴⁰ То је изазвало велико неспокојство у Малој Атланти, поготово сада у најжешћој јесењој кризи Чехословачке. Друго неспокојство је настало кад је Хорти 20. септембра отишао код Хитлера, мада га је већ посетио 21. августа. Хорти је кренуо с намером да код Хитлера издејствује да Мађарска не остане

³⁷ Arhivele Statului București, F C.R., Dos. 145/938, p. 16, Comnen de la Geneva Externe București, tel. cifrată, 17 septembrie 1938.

³⁸ ДА ССИП Београд, Ф. ЛП, ф 1, дос. 1/6 — Мала Антанта, М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, шифр. тел. стр. повр. бр. 1866 од 19. септембра 1938.

³⁹ ДА ССИП Београд, Ф ЛП, ф 1, дос. 1/6 — Мала Антанта 1938, М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, стр. пов. бр. 1892 од 19. септембра 1938.

⁴⁰ AD MAE București, F 71, Dos speciale, Vol. 302, p. 327—328, Legațiunea din Praga Externe București, tel. descifrată № 53889, 7 septembrie 1938, semnat Crutezescu.

празних шака кад буде решавано питање Судета.⁴¹ Комнен је о тој посети разговарао 21. септембра у Женеви с француским министром Бонеом и нагласио му да Југославија и Румунија неће толерисати наоружање Мађарске уколико она буде поступила као Немачка према Судетима, па ако нападне Чехословачку, обе земље ће бити принуђене да уђу у рат. Уколико Чехословачка добровољно уступи Мађарској део своје територије на којој живи претежно мађарска мањина, Југославија и Румунија ће то прихватити, али ако Мађарска намерава да заузме целу Словачку, оне то ни у ком случају неће дозволити. Румунски министар је замолио француског министра да са тим упозна и британског министра иностраних послова Халифакса.⁴² Сутрадан 22. децембра, Комнен је наложио румунском посланику у Београду да упозна М. Стојадиновића са аспирацијама Мађарске према Чехословачкој и да га подсети како између Румуније и Југославије постоји уговор о савезу против Мађарске, те да је потребно да обе земље у односу на Мађарску заузму идентичан став. Увећање Мађарске на рачун Словачке довело би до великог повећања мађарског ратног потенцијала, а то би имало нежељене последице по Југославију и Румунију. Комнен каже у поруци Стојадиновићу: „Далеко од мене је идеја да се ангажујемо у акцији која би нас водила у рат, али сматрам да имамо историјску одговорност и да бисмо једног дана могли бити упитани како је могуће да владе у Букурешту и Београду нису барем покушале да дипломатским деловањем спрече прикључење Словачке Мађарској, што би могло значити почетак ревизије свих клаузула Тријанонског уговора.“ Даље је замолио Стојадиновића да румунски и југословенски представници у Паризу, Риму, Берлину, Лондону, Варшави и Будимпешти упуте заједнички демарш наводећи да Југославија и Румунија неће преузимати било шта што би довело мир у опасност све дотле док Мађарска не буде захтевала исправку граница са Чехословачком, с тим да јој Чехословачка може уступити део своје територије на којој живи претежно мађарски живаљ, али никако неће дозволити да се Словачка припоји Мађарској. Комнен на крају пише свом посланику у Београду да је веома задовољан оним што је југословенска влада предузела у Риму и Берлину да би Мађарска остала мирна, а уједно обавештава Стојадиновића да је и Румунија предузела сличне кораке.⁴³ Неколико дана касније (25. септембра) одржан је састанак између Стојадиновића и Комне-

⁴¹ AD MAE Paris, Serie Z, Carton 864, Dos. 7, № 136, Déchiffrement № 196—197, télégramme, Budapest le 20 septembre 1938 à 20 h.

⁴² AD MAE Paris, Serie Z, Carton 864, Dos. 7, № 136, Déchiffrement № 3011—3012, Georges Bonnet à Charles Corbin, De Genève du 21 septembre 1938.

⁴³ AD MAE București, F. 71, Dos. speciale, Vol. 303, p. 207—208, Comnen de la Geneva catre Belgrade si București, tel. cifrată № 35, 22 septembrie 1938.

на; они су размотрили политичко стање у коме се налазе обе земље и кораке које треба предузети да би се избегао рат.

У тешком чехословачко-немачком спору око Судета, Чехословачкој је поред Мађарске чинила велике потешкоће и Пољска која је тражила део чехословачке територије у области Тјешина. За све време јесење кризе у Чехословачкој, пољска штампа је нападала чехословачку владу, хвалила нацистичку Немачку и истицала њено право на Судетску област, мађарско право на Словачку и своје право на Тјешин. Последњих дана септембарске кризе, пољску штампу је највише занимало држање Југославије и Румуније, наиме да ли ће оне притећи у помоћ Чехословачкој према уговору уколико је Мађарска буде напала. У случају да савезнице Чехословачке зарате против Мађарске, што значи и против Немачке, онда би Пољска морала ући у рат на страни Немачке уколико жели да силом заузме Тјешин из Чехословачке, а то у сваком случају није одговарало пољском јавном мњењу.⁴⁴

Крајем септембра 1938. вођена је жива дипломатска активност од Москве до Лондона и од Варшаве до Анкаре. Још увек се није знало ко ће с ким уколико започне оружани сукоб и какве ће он сразмере имати; уз то, нико још није био спреман за рат. Западне велике силе су тражиле могућност да реше судетски спор макар и науштрб Чехословачке. Мале земље су страховале од рата, па су настојале да избегну уплитање у спор великих сила. У тако тешким околностима, чехословачка влада се обратила совјетској влади с питањем да ли је спремна да јој помогне према уговору о узајамној помоћи уколико Француска испуни своје уговорне обавезе, а затим да ли ће Совјетски Савез као члан Друштва народа помоћи Чехословачкој ако се она у случају немачке агресије обрати Савету Друштва народа и затражи да се примене чл. 16 и 17 Пакта Друштва народа. Совјетски помоћник комесара за иностране послове Владимир Потемкин дао је 20. септембра потврдан одговор совјетске владе Здењеку Фирлингеру, чехословачком посланику у Москви. Потемкин је о томе обавестио чехословачку владу и преко совјетског посланика у Прагу, а уједно је упознао и француску владу са садржином одговора чехословачкој влади. Фирлигер се поново састао са Потемкином 22. септембра, кад га је Потемкин обавестио да је совјетска влада запретила Пољској и да је предузела војне мере на пољској граници. Он је рекао да га веома чуди што чехословачка влада није никад тражила безусловну војну помоћ од Совјетског Савеза, на шта му је Фирлигер одговорио да је то због географског положаја.⁴⁵

⁴⁴ Arhivele Statului București, F P.P.N. — Presa externa, Dos. 1009, Varşovia 27 septembrie 1938.

⁴⁵ AD MAE Paris, Serie Z, Carton 864, Dos. 8, № 140, Déchiffrement 3057—3059, M. Bonnet à M. Corbin de Moscou, le 22 septembre 1938.

Румунска влада се обратила југословенској влади за мишљење у вези са чехословачким питањем на шта је Дан Глеблеску, румунски отправник послова у Београду, обавестио своју владу 21. септембра како Стојадиновић сматра да савез Мале Антанте више не постоји зато што је Чехословачка пристала на француско-британски предлог да се одрекне једног дела своје територије. Што се тиче захтева Пољске и Мађарске у односу на Чехословачку, он сматра да би оружана интервенција Румуније и Југославије довела обе земље у сукоб с Мађарском и њеним савезницима Италијом и Немачком, па не види ко би у том случају били савезници Румуније и Југославије. Стојадиновић није прихватио ни предлог румунске владе да се пошаље демарш владама четири велике силе јер би то могло изгледати као претња обеју земаља, мада оне нити желе ићи докраја нити могу у било чему помоћи Чехословачкој.⁴⁶ Румунски отправник послова састао се поново 28. септембра са Стојадиновићем који је поручио румунској влади да избегава одлучан одговор Чехословачкој, него треба да изјави како се Београд консултује са Букурештом, и обратно, подсећајући да су се он и Комнен још на Бледу договорили да „треба да одлуче да ништа не одлуче“ Гебелску је обавестио своју владу да код Стојадиновића нема више оне сигурности коју је показао кад му је дао изјаву пре неколико дана, па је закључио да је то можда резултат разговора што га је тога јутра водио са кнезом Павлом. Гебелску је такође разговарао и са помоћником министра иностраних послова Ивом Андрићем, који је умањило значај Стојадиновићеве претходне изјаве румунској влади о чехословачком спору.⁴⁷ У међувремену су румунска и југословенска влада имале непрекидне консултације са Грчком и Турском, својим савезницима из Балканског споразума. Обе савезнице су изјавиле да би ступиле у рат једино у случају кад би била у питању чланица Балканског споразума, док би у конфликту између великих сила остале неутралне. Обе земље су подржале политику румунске и југословенске владе.⁴⁸ У вези са судетским питањем, Стојадиновић је 29. септембра упутио нову поруку румунском министру Комнену: „Сходно Вашим сугестијама у Суботици (25. септембра 1938 — прим. М. В.) учинио сам неопходан демарш Берлину. Одговор који сам сада примио је веома задовољавајући за Румунију и Југославију у две тачке које нас посебно интересују. Берлин

⁴⁶ А СФРЈ Београд, Ф А-И-МС-А, ф 24, текст изјаве Милана Стојадиновића отправнику послова Румуније Дану Геблеску од 21. септембра 1938 (на француском).

⁴⁷ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 303, p. 424—425, *Legația Romană la Blgrad Externe București*, tel. descifrată № 3024, 28 septembrie 1938, semnat Geblescu.

⁴⁸ AD MAE București, F 71, *Intelegerea balcanică 1938*, Vol. 6, p. 346—350, *Legatiunea din Atena Externe București*, tel. descifrată № 1804, 29 septembrie 1938, semnat Filoti.

нас молни да не чинимо пројектовани демарш Будимпешти. Ружди Арас и Мавридис такође сматрају да би нас то далеко одвело. Промена опште ситуације после Минхенске конференције чини ми се као разлог више за одлагање овог демарша, с тим да врло пажљиво наставимо пратити ситуацију. У разговорима са иностраним дипломатама сматрам да можемо изразити незадовољство уколико је реч о мађарским ревандикацијама, апсолутно неоправданим према Словачкој и Поткарпатској Русији.“⁴⁹

Конференција великих сила Француске, Велике Британије, Италије и Немачке која је одржана 29—30. септембра 1938. решила је судетско питање на задовољство Немачке; рат је био одложен само за годину дана, а остале последице су углавном познате. Мала Антанта је престала да постоји, па Југославија и Румунија нису дошле у ситуацију да помогну свом савезнику Чехословачкој пошто је Мађарска није напала; оне су се до краја стриктно држале слова уговора. Не може се свалити кривица само на њих за пропаст овог савеза, јер кривица лежи на другој страни. Сам Стојадиновић у својим мемоарима које је писао после завршетка другог светског рата оправдава себе и сваљује сву кривицу на Е. Бенеша за пропаст Мале Антанте: „Бенеш није хтео да види стварност занесен илузијама о некаквим двосмисленим неодређеним „савезима“, за које је лако могао да предвиди да му неће ништа користити у даном моменту. Ни Совјетска Русија, ни Француска, нису сматрале да имају ма какве обавезе према Чехословачкој. Хитлер је о томе био боље обавештен и захтевао припајање Судетских области Рајху. Упркос мојих ранијих благовремених упозорења, као и јасних знакова, да ће остати усамљен, Бенеш је истрајао у свом непомирљивом држању. Ништа му није користило што је полуванични орган француске Владе „Le Temps“, цинички писао да „француски синови неће проливати крв због некаквих Судета, за које до јуче нису знали ни да постоје“... И дочекао је тешку и трагичну судбину, а ја непријатну и жалосну сатисфакцију да сам имао право.“ У даљем излагању, Стојадиновић наводи обавезе из уговора Мале антанте и пребацује Чехословачкој што није раније прихватила југословенски предлог за проширење обавеза Мале Антанте: „Ми смо својевремено, 1926. године, предлагали да се обавезе из Споразума о Малој Антанти прошире у војни савез. Тада смо се налазили у оштром сукобу са Италијом и било нам је стало да се обезбедимо за случај ратне опасности. Међутим, Чеси који у то време нису били угрожени ни са које стране, одбили су овај предлог. Остале су, дакле, на снази искључиво одредбе у случају напада од стране Мађарске...

Ко је онда гробар Мале Антанте?“⁵⁰

⁴⁹ AD MAE București, F 71, Dos. speciale, Vol. 304, p. 103—104, Legatiunea din Belgrad Externe București, tel. descifrată № 2030, 29 septembrie 1938, semnat Geblescu.

⁵⁰ М. Стојадиновић, *нав. дело*, стр. 473—476.

Истини за вољу треба рећи да је постојао још један предлог југословенске владе за проширење обавеза Мале Антанте почетком 1932. који Стојадиновић не помиње у својим мемоарима. Југословенска влада се тада обратила чехословачкој влади с предлогом да Мала Антанта закључи споразум са Немачком и Италијом уколико дође до рата, али је Бенеш одбио тај предлог. Он је у одговору југословенској влади објаснио да су Француска и Пољска ангажоване у случају немачког напада, и да интереси Чехословачке нису истоветни са интересима Југославије. У случају рата са Италијом, Маџарска неће остати неангажована, а Чехословачка ће заузети свој став. Бенеш је на крају указао на то да Чехословачка не може извршити мобилизацију у случају неког инцидента на граници Албаније.⁵¹

У одсудном часу кад је требало одбранили Чехословачку од фашистичке агресије, буржоаски владајући политички врхови Мале Антанте — у првом реду чехословачки, иако су сами били неспособни да се супротставе фашистичкој агресији — више су волели да виде окупирану Чехословачку, него стране добровољце и Црвену армију у средњој Европи. Међу 300.000 пријављених добровољаца из целог света било је више од 100.000 Југословена. Чехословачка влада их је одбила уз образложење да су комунисти, мада сви добровољци нису били чланови КПЈ или СКОЈ-а, па чак и да су то били, они су хтели да својим животима бране Чехословачку од фашистичке агресије. Међутим, чехословачки владајући врхови су се плашили да странци не доносе само борбу против фашистичких агресора него и нешто друго — пролетерску револуцију, што буржоазији није никако одговарало. Баук комунизма био је још увек снажно присутан. У прилог тврђењу да Чехословачка није хтела да се брани од фашистичке агресије говори и једна изјава председника Бенеша после завршетка другог светског рата. Наиме, он је у кругу својих сарадника гледао Праг са балкона палате Храдчани, сав обасјан у вечерњој светлости, и рекао: „Видите, овај лепи Праг остао је неразрушен захваљујући томе што ја нисам хтео рат са Хитлером.“ То је у супротности с његовом изјавом од 10. децембра 1942. у Лондону⁵², кад је говорио о узроцима који су га нагласили на попуштање, а што потврђује чињеницу да чехословачки владајући врхови нису хтели да се боре против фашистичке агресије, те да кривицу не треба бацати само на друге. Потребно је имати храбрости и признати и своје личне грешке.

На крају можемо констатовати да су Румунија и Југославија остале до краја верне слову уговора из савеза Мале Атланте. Истина је, међутим, да је њихова дипломатија деловала то-

⁵¹ AD MAE Paris, Serie Z, Carton 846, Dos. 10, № 149, p. 1—2, Le President du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères à monsieur de Beaumarchais, ambassadeur de la République Française à Rome, № 171, Paris, le 8 fevrier 1932.

⁵² М. Ванку, *Мала Антанта*, 290.

ком 1938. у настојању да у чехословачко-немачки сукоб не уђе и Мађарска, што би их обавезало на непосредну оружану интервенцију. С друге стране, чехословачка дипломатија је радила на томе да неутралише сваку војну помоћ како не би дошла у ситуацију да уђе у рат против нацистичке Немачке, па је тако спречила разарање своје територије у ратним операцијама. Захваљујући сплету догађаја, до тога није ни дошло јер су велике силе Француска, Велика Британија, Италија и Немачка 29—30. септембра 1938. у Минхену решиле судетско питање распарчавањем Чехословачке.

СКРАБЕНИЦЕ

- AD MAE — Arhiva diplomatica Ministerul Agacerilor Exterene
 AD MAE — Archives diplomatique Ministère des Affaires Etrangères
 А СФРЈ — Архив Социјалистичке Федеративне Републике Југославије
 ДА ССИП — Дипломатски архив Савезног секретаријата за иностране послове
 Ф А-И-МС-А — Фонд Милана Стојадиновића
 F C. R. — Fond Casa Regala
 F M. P. N. — Fon Ministerul Propagandei Nationale
 Ф АП — Фонд анкарског посланства
 Ф ЛП — Фонд лондонског посланства
 Ф — Фонд
 ф — Фасцикла
 р. — pagina
 Т. — том

LA DIPLOMATIE YOUGOSLAVO-ROUMAINE A LA VEILLE DE L'ACCORD DE MUNICH

Résumé

Il n'y a pas de doute que l'an 1938 présente un ensemble d'événements qui ont fait possible le carnage de six ans pendant la deuxième guerre mondiale. Après beaucoup de destructions et de vicimes matérielles, la guerre a changé la carte géographique du monde en conditionnant la formation de nouveaux Etats. L'historien qui s'occupe aujourd'hui des dits événements se trouve dans une situation plus favorable de cell-là dans laquelle se trouvaient les politiques qui y avaient pris partie. Tandis que l'historien d'aujourd'hui est en état, terminés les proès, de les apprécier à fond, les politiués d'une fois n'étaient pas toujours consients des documents qu'ils avaient signés.

En attirant l'attention au temps en parole, nous voulons mettre en relief les attitudes qu'y avaient la Yougoslavie et la Roumanie, membres de la Petite Entent et d l'Entente Balkanique, face aux événement apparus à la veille de l'Accord de Munich des grandes puissances. Le but de notre exposé est à éliminer les dilemmes liés à cet événement fameux, ayant en vue qu'à peu près tous les travaux précédants traitant ce problème insistaient à en rendre coupables les deux membres, tandis que le troisième, la Tchecoslovaquie, restait incoupable. Cependant, les recherches nouvelles offrent une image différente. A la fin nous arrivons à la vérité.